

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Salovaara, Ulla; Pirttilahti, Hanna; Lindström, Janika

Title: Rikostausta, häpeä ja tunnustus : kokemuksia rikostaustaisten kohtaamisesta

Year: 2023

Version: Published version

Copyright: © Rikosseuraamusalan koulutuskeskus 2023

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Salovaara, U., Pirttilahti, H., & Lindström, J. (2023). Rikostausta, häpeä ja tunnustus : kokemuksia rikostaustaisten kohtaamisesta. In O. Kaarakka, & K. Nikula (Eds.), Rikosseuraamusalan etiikka : käsitteistä käytäntöön (pp. 164-190). Rikosseuraamusalan koulutuskeskus. Acta poenologica, 1/2023.
https://www.rskk.fi/material/collections/20230125123757/HphB3WjuJ/RISE_Rikosseuraamusalan_etiikka_WEB.pdf

RIKOSTAUSTA, HÄPEÄ JA TUNNUSTUS: KOKEMUKSIA RIKOSTAUSTAISTEN KOHTAAMISESTA

Artikkelissa tarkastelemme sitä, miten rikostaustaiset ihmiset tulevat kohdetuiksi erilaisissa palveluissa ja millaisia eettisiä näkökulmia näihin kohtaamisiin liittyy. Artikkelissa keskiössä ovat rikostaustaisen Hannan subjektiivisiin kokemuksiin vankilasta vapautuneena rikostaustaisena naisena ja äitinä perustuvat päiväkirjamerkinnot. Artikkelin on muodostunut yhdessä kirjoittaen ja yhdessä kirjoitettua tekstiä kommentoiden. Hannan päiväkirjan otteet rytmittävät tekstiä. Artikkelimme keskeisenä kysymyksenä on ollut se, miten menneisyyden vankilatuomiot mahdollisesti vaikuttavat ammattilaisten ja asiakkaiden kohtaamiseen, kun nämä ovat haavoittuvassa asemassa. Artikkelin tavoitteena on lisätä ymmärrystä rikostaustaisten naisten vankilasta vapautumiseen ja vapaudessa elämiseen liittyvistä häpeään, leimaan ja leimautumiseen liittyvästä tunnekuormasta suhteutettuna tunnustamisen tarpeeseen. Kyse on perustavanlaatuisista ja kaikille kuuluvista oikeuksista ihmisarvoon ja kunnioittavaan kohtaamiseen.

Tarkastelemme Hannan kokemuksia tunnustuksen filosofian kautta (Honeth 2007). Tunnustuksen ymmärrämme tarkoittavan ennen kaikkea hänen haluaan ja toivettaan tulla kohdelluksi ja tunnustetuksi arvokkaana ihmisenä. Tunnustuksessa voidaan erottaa kaksi eri tasoa: institutionaalisen tai institutionaalisesti välittyneen ja persoonien välisen suhteen (Turtiainen 2020, 258). Rikosseuraamusten ja hyvinvointipalveluiden kontekstissa tarkasteltuna voidaan tunnustuksen siis ajatella välittyvän itse instituution ja sen käytäntöjen sekä myös asiakastyötä tekevien ammattilaisten kautta. Asiakkaalle usein merkittävämmäksi saattaa jäädä kokemus kohtaamisen laadusta (Jokinen 2016). Tasa-arvoinen vuorovaikutus ja aito kiinnostus asiakkaan tilannetta kohtaan auttaa tunnistamaan ja huomioimaan yksilöllisiä tukitoimia ja palveluntarpeita, jolloin työskentely tapahtuu perinteisen asiakas- ja asiantuntija-asetelman ulkopuolella (Healy 2011, 117). Merkittävänä kohtaamisen keinona voidaan pitää asiakkaan kunnioittamista (Sennett 2004) ja eriarvoisuuden välttämistä (Virokannas 2017a; 2017b).

RIKOSTAUSTAISET NAISET, RIKOKSIIN JOHTANEET SYYT JA NIIDEN SEURAUKSET

Enemmistönä kaikista rikoksia tekevästä, vankilaan tuomituista ja päihhteitä käyttävistä on miehiä, joten naiset ovat siten vähemmistönä rikosseuraamuksissa. Naisten osuus on useina vuosina ollut noin kahdeksan prosenttia vangeista. Tyypillisimmin heidät on tuomittu väkivaltarikoksista. (Rikosseuraamuslaitos 2020, 16.) Viimeisimmän, vuodelta 2010 olevan rikosseuraamusasiakkaiden terveystietokyselyn mukaan vankeustuomioihin tuomitut naiset ovat miehiä huonommassa sosioekonomisessa asemassa muun muassa puuttuvan ammattikoulutuksen ja vähäisen työkokemuksen vuoksi. Lisäksi heidän hyvinvointinsa havaittiin olevan kokonaisvaltaisesti huonompi fyysisten sairauksien ja psyykkisten häiriöiden ja traumataustan vuoksi. (Joukamaa ym. 2010, myös Miller & Najavits, 2012; Kreis ym. 2016; Anderson ym. 2020). Kainulaisen ja Saaren (2021) toimittamassa teoksessa on havaittu vankien elämänlaadun olevan kohtuullisella tasolla, joskin erot vankien välillä ovat suuria. Tutkimuksessa ei huomioitu vastaajien biologista sukupuolta, joten erityisesti naisvankien koettua elämänlaatua ei siinä ole arvioitu.

Vankilasta vapautuvien tarpeiden ja heidän kotikuntiansa hyvinvointipalveluiden yhteensovittamiseen liittyy monenlaisia haasteita. Niin siitäkin huolimatta, että vankilasta vapautuvien naisten tarpeet ovat usein perustarpeita: asunto ja tuki viranomaisasioinnissa (Salovaara 2021a). Vapautuvien vankien kohdalla asunnottomuus on varsin yleistä, sillä vuosittain edelleen noin kolmannes vangeista vapautuu asunnottomana¹ (ARA 2022). Tarkasteltaessa vangeille suunnattujen palveluiden vaikuttavuutta uusintarikollisuuden näkökulmasta on vankien määrä pysynyt samalla tasolla, vaikka eri palveluita sekä interventiomalleja on aiempaa laajemmin käytössä (Saari 2021, 284). Palveluiden suunnitteluissa tulisi yhä lisääntyvissä määrin huomioida asiakasnäkökulma - myös rikosseuraamuksissa. Toisaalta rikosseuraamuksissa tapahtuneet muutokset eivät pitkällä aikavälillä ole vaikuttaneet naisvankien määrään, kun taas miesvankien määrä on vähentynyt liki puoleen vuodesta 1975 vuoteen 2015 (Salovaara 2019a, 23). Rikostaustaisten naisten palvelutarpeita arvioitaessa edellytetään monipuolista psykososiaalisten, taloudellisten sekä terveyteen liittyvien tarpeiden huomioon ottamista.

¹ Luku sisältää kaikki vankilasta vapautuneet: vankeusvankien lisäksi myös tutkinta- ja sakkovangit.

HÄPEÄ JA LEIMA

Tulkitsemme Hannan päiväkirjamerkinnöistä nousevia subjektiivisia kokemuksia. Häpeä ei tunteena ja kokemuksena kuitenkaan synny tyhjästä, vaan se on vastareaktionä syntynyt tunnetila. Hannan tekstin kontekstissa tulkitsemme häpeän syntyneen reaktionä kokemuksille palvelujärjestelmän toiminnasta, mikä usein tiivistyy yksittäisen työntekijän tapaan toimia ja reagoida asiakastilanteessa rikostaustaisen naisen kanssa.

Koettu häpeä on sinällään huolestuttava ja ulkopuolisuutta synnyttävä seikka, sillä naisten kokema häpeä voi estää heitä paitsi hakeutumasta palveluihin myös hakemasta apua vakaviin elämönhallinnan ongelmiin. Häpeä näyttäytyykin hyvin keskeisenä tekijänä, joka sävyttää vahvasti juuri naisten kokemuksia, olemista ja toimintaa. (Karttunen 2019, 146.)

Tunteena ja kokemuksena häpeä syntyy suhteessa johonkin: suhteessa entiseen minään, suhteessa minään nyt, suhteessa tärkeisiin ihmisiin ja suhteessa tuntemattomiin kadulla. Teko on kuitenkin se, mikä erottaa häpeän syyllisyydestä. Syylliseksi itsensä kokeva, kokee tehneensä väärin, häpeässä henkilö itse kokee taas olevansa väärä: suhteessa muihin, joiden kokee joko olevan itseänsä parempia tai vähemmän huonoja. Häpeävä henkilö häpeää sitä, mitä hän (olemuksellisesti) on, ja se mitä hän tuntee olevansa. Häpeää kokeva tuntee olevansa toisiin ihmisiin ja heidän odotuksiinsa nähden vähäisempi, huonompi sekä alempiarvoisempi. (Lehtinen 1999; Reenkola, 2018; Ronkainen 1997; 1999.)

Lehtinen (1999) on filosofian väitöskirjassaan jakanut koetun häpeän aristokraattiseksi häpeäksi ja alistetun häpeäksi. Aristokraattinen häpeäkokemus on tyypillisesti ohimenevää ja sen lopputulemana on jonkinlainen psykologinen rikastuminen. Alistetun häpeä puolestaan vastaa tässä artikkelissa ymmärtämäämme tapaa tulkita häpeää: siinä huonommuus ja alempiarvoisuus sisäistetään. Lehtisen mukaan häpeällä ja häpäisemällä tuotetaan järjestelmällisesti huonommuuden tunteita alempiarvoisille. Kyse on sosiaalisista käytännöistä, joissa juuri häpeän tunteen avulla synnytetään ja tuotetaan kokemusta vallitsevasta valtasuhteista. (Lehtinen 1999; Ronkainen, 1999, myös Laitala & Puuronen, 2016.) Kun alistetun häpeä tuodaan tarkasteluun rikosseuraamusten sekä sosiaali- ja terveyspalveluiden kontekstissa, voidaan ensinnä kiinnittää huomiota niihin arjen rakenteissa oleviin valta-asetelmiin, joihin asiakkaat palveluissa joutuvat, mutta joiden esille tuominen on usein hyvin vaikeaa. Toisaalta alistetun häpeän avulla voimme yrittää purkaa näitä valta-asetelmia tai ainakin yrittää tuoda niitä näkyväksi (ks. Salovaara tässä teoksessa).

Leima, stigma ja leimaantuminen ovat subjektiivisia tuntemuksia ja kokemuksia, joihin kuitenkin sisältyy merkittävä sosiaalinen ja kulttuurinen ulottuvuus. Goffman kuvaa stigmaan liittyvää moraalista uraa ja sen kaksijakoisuutta sisäisten ja ulkoisten tekijöiden avulla. Moraalisella uralla Goffman tarkoittaa

yksilön tiedostaman stigman vaikutusta elämää ja valintoja ohjaavana tekijänä. Sisäisillä tekijöillä hän viittaa yksilön minäkuvaan ja koettuun identiteettiin. Ulkoiset tekijät käsittävät puolestaan yksilön virallisen aseman yhteiskunnan jäsenenä ja oikeudelliset suhteet. (Goffman 1963, 44–45; Goffman 1969, 99–135). Vangin moraalista uraa ja ulkoisten tekijöiden vaikutusta sisäisiin kuvataan oivaltavasti seuraavassa: “Vankilaan menee rikoksen tehnyt *henkilö*, vankilasta vapautuu tuomionsa kärsinyt *vanki*” (Saari & Kainulainen 2021, 6).

Wolfson ym. (2020) ovat tutkineet kirjallisuuskatsauksessaan päihteitä käyttävien äitien kohtaamisissa syntyneitä stigman aiheuttamia esteitä. He havaitsivat leiman esiintyvän neljällä tasolla: yksilö-, vuorovaikutus-, yhteisö- ja yhteiskuntatasolla. *Yksilötason leima* ilmenee muun muassa epäreiluksi koetuna kohteluna, sisäistettynä häpeänä tai ennakoivana leimana ja häpeäkoemuksena, joka jo sinällään estää yksilöä hakeutumasta tuen tai palveluiden piiriin. *Vuorovaikutustason leima* ilmenee kasvokkaisissa kohtaamisissa esimerkiksi ystävien, perheen ja sukulaisten, sosiaalityöntekijöiden tai työyhteisön taholta muun muassa koettuna halventavana kielenkäyttönä, tungettelevina kysymyksinä tai viharikoksina. *Yhteisötason leima* ilmenee instituutioiden tasolla muun muassa koetussa alempiarvoisuudessa, pitemmissä käsittely- ja odotusajoissa, ulkopuolisuuden kokemuksesta herättävissä sosiaalisissa tilanteissa ja vahingoittavissa institutionaalisissa käytänteissä. *Yhteiskuntatason leima* ilmenee mediassa, palveluiden järjestämisessä ja lakitasolla muun muassa stereotyyppioina, negatiivisina kuvauksina mediassa, syrjivinä käytänteinä ja epätasa-arvoisena turvana. (Wolfson ym. 2021, 5–6.)

Entisten rikollisten yhteiskunnallinen syrjäytyminen korostaa syyllisyyden tunnetta ja estää siten onnistunutta integroitumista yhteiskuntaan (Dodge & Pogrebin 2001). Törrönen (2005, 17) kiinnittää huomion siihen, ettei poikkeavuutta voida pitää yhtenäisenä kategoriana eikä pysyvänä ominaisuutena, vaan leimana. Rikostaustaiset naiset kohtaavat lyhyenkin vankilassaoloajan jälkeen erilaisia haasteita asunnon hankkimisessa, toimeentulon saamisessa sekä tarvittavien palveluiden löytämisessä. Nämä vaikeudet johtuivat ainakin osittain heidän menneisyyteensä liittyvistä leimoista. (Olphen ym. 2009, 8.)

NÄKYMÄTTÖMÄT RANGAISTUKSET, INSTITUTIONAALINEN VÄKIVALTA JA VUOROVAIKUTUS

Chesney-Lind (2002, 79–80) toteaa naisten kärsineen rikosseuraamusten kontekstissa näkymättömistä rangaistuksista, koska he ovat olleet intellektuaalisen ja institutionaalisen heitteillejätön kohteena, millä hän viittaa naisten jäämiseen paitsioon sekä kriminologisessa tutkimuksessa että rikosseuraamuksissa. Travis (2002, 15–17) määrittää näkymättömän rangaistuksen olevan (1) oikeuksien ja

etuuksien epäämisen välityksellä toimeenpantu rangaistus, (2) jota ei tuomita oikeusistuimissa, ja (3), joka on laissa säädetty. Tällä viitataan yhdysvaltalaisessa kontekstissa vankilasta vapautuvien oikeuksia rajaavaa lainsäädäntöä muun muassa äänioikeuden saamisessa, sosiaalietuuksissa ja asumisen järjestelyissä. Suomessa vankilasta vapautuneiden oikeuksia ei tietoisesti ole rajoitettu sitten vuoden 1969. Tuolloin lainsäädännöstä poistui kansalaisluottamuksen menettäminen, jolla rajoitettiin muun muassa entisten vankien äänioikeutta ja oikeutta toimia ammateissa. (Laki eräiden... 1969)

Suomalaisen yhteiskunnan näkymättömiä rangaistuksen muotoja ovat toimeentulotuki ja sen tuomat rajoitukset esimerkiksi asumiseen liittyen. Toimeentulotuki ei ole pelkästään vankilasta vapautuvia koskeva tukimuoto, mutta suurimmalla osalla vangeista se on ensimmäisiä tulonlähteitä vapautumisen jälkeen. Toimeentulotuessa hyväksytyt tulot ja menot ovat vuosittain valtioneuvoston hyväksymiä. Tulorajat eivät kuitenkaan vastaa todellisia asumiskustannuksia etenkin suurimmilla paikkakunnilla. Toimeentulotuen asumiskulujen rajat velvoittavat pienituloisten muuttamista halvempiin asuntoihin. Pienituloisten keskittyminen edullisten asuinalueiden asuntoihin johtaa alueiden polarisaatioon, asuinalueiden huono-osaisuuden lisääntymiseen sekä perheiden ja etenkin yksinhuoltajien turvaverkkojen repeämiseen. (Isola, yms., 2020; Jauhainen & Korpela 2019; Krok 2021.)

Rakenteellinen väkivalta ilmenee, kun “yhteiskunnassa vallitsevilla rakenteilla, valtajärjestelmillä, normeilla ja toimintatavoilla heikennetään henkilöiden tai henkilöryhmien oikeuksia ja asemaa suhteessa muihin” (Bildjuschkin ym. 2019, 6). Rakenteellinen väkivalta hankaloittaa ihmisoikeuksien yhtäläistä toteutumista. Kyse on myös lakien riittämättömästä täytäntöönpanosta. (Bildjuschkin, ym. 2019.) Tällaista rakenteisiin ulottuvaa toimintaa nimitetään usein poiskäännyttämiseksi ja tai ulossulkemiseksi (Hänninen & Karjalainen 2007). Palvelujärjestelmä, sen toimijat ja käytännöt saattavat aiheuttaa turhaa kärsimystä päihdeongelmaisten hoidossa siten, etteivät asiakkaat saa tarvitsemaansa apua moninaisiin ongelmiinsa. Tuolloin esimerkiksi päihdehoito ja sen resursointi eivät vastaa todellisia tarpeita, hoito ei ole riittävän laadukasta, eivätkä hoitoon päässeiden perusoikeudet toteudu. Lisäksi päihdeidenkäytön kontrollointi oikeuttaa auttajatahot perusteettomiin ja jopa nöyryyttäviin toimiin. (Perälä & Leppo, 2022.) Pelkkä tieto päihdeidenkäyttöhistoriasta riittää jättämään asiakkaan terveydenhuollossa vaille riittäviä tutkimuksia ja lääkintää. Lisäksi palvelujärjestelmien sektorirajat tuottavat palveluihin sopimattomien väliinpuotoajien kategorian. Osa asiakkaista jättäytyykin vapaaehtoisesti palveluiden ulkopuolelle vastustaessaan institutionaalisia käytäntöjä. (Virokannas 2017a.)

Axel Honnethin (1995) tunnustuksen muodot jakaantuvat rakkauteen, tunnustukseen ja arvostukseen, kun taas kokemus tunnustuksen puuttumisesta

synnyttää yhteiskunnallista vastarintaa. Tunnustukseen kuuluva huolenpito on suomalaisessa hyvinvointivaltion ja –yhteiskunnan kontekstissa julkiselle vallalle kuuluva tehtävä (Turtiainen 2020, 265). Tämä näkyy muun muassa lainsäädännössä perustuslain (PeL 731/1999) perusoikeuksista yhdenvertaisuuslakiin (YhdenvertL 1325/2014) ja hallintolakiin (HL 434/2003). Lainsäädäntötasolla näkyy siten institutionaalinen tunnustaminen ja siihen perustuva yksilöiden tassa-arvo. Niemen (2020, 272) mukaan tunnustusteorian mukaisessa työtöteessä on kyse yleismaailmallisesta ihmisten kohtaamisen periaatteesta.

Asiakastyössä tapahtuva vuorovaikutus ja neuvonanto ovat monitahoisia prosesseja. Näissä vuorovaikutustilanteissa työntekijän henkilökohtainen minä ja hänen elämäntilanteensa sekä institutionaalinen asiakas-työntekijäsuhde kioutoutuvat toisiinsa. Tällöin asiakkaan elämäntilanteessa tapahtuvat muutokset ovat yhteisesti tulkittuja suhteeseen vaikuttavia tekijöitä. Vastavuoroisesti asiakas-työntekijäsuhteen tiettyjä ominaispiirteitä pidetään merkittävinä tekijöinä asiakkaan henkilökohtaiseen elämään ja sen muutoksiin. Asiakassuhteeseen vaikuttavat myös työntekijän omat käsitykset asiakkaasta, joka muodostuu kohtaamisten ja aiempien asiakaskirjausten kautta. Asiakkaasta dokumentoituun tietoon tulisikin suhtautua objektiivisesti ja kriittisesti, sillä jokainen kohtaminen on asiakkaalle uusi ja siten se tarjoaa mahdollisuuden hänelle tulla kuuluksi. Erilaisiin asiakkuuskäytänteisiin sisältyy aina myös asiakkuuteen liittyviä käsityksiä sekä ongelmatulkintoja. Ei ole samantekevää asiakkaan kannalta, kohdistuuko esimerkiksi lastensuojelun kiinnostus vanhemmuuden tukemiseen vai sen arviointiin sekä valvontaan. (Juhila & Pösö 2000; Järvinen 2015, 213; Mönkkönen, 2018; Ranta 2019; Salovaara 2019b.)

HANNAN KOKEMUKSET LÄHTÖKOHTANA KIRJOITTAMISELLE

Tässä artikkelissa olemme käyttäneet Hannan artikkelia varten kirjoittamia tekstejä. Olemme valikoineet tekstistä osia, jotka liittyivät kohtaamisiin rikosseuraamusalan tai sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten kanssa useissa eri palveluissa. Nämä päiväkirjamerkinnot muodostavat artikkelin keskeiset teemat. Hannan tekstien lisäksi olemme hyödyntäneet kirjoittajien keskinäistä dialogia tekstin aihepiiristä. Dialogin muodot ovat vaihdelleet kasvokkaisista tapaamisista etätapaamisiin ja sähköpostin vaihtoon. Päiväkirja on luonteeltaan muistitietoa, joka sisältää sekä kokemus- että tapahtumakerrontaa. Artikkelissa kommentoimme ja tulkitsemme yhdessä päiväkirjamuistiinpanoja ja peilaamme sitä toisaalta käymäämme dialogiin. Tavoitteena on ymmärtää tapausta tai ilmiötä katsomalla sitä mahdollisimman läheltä ja syvästi sekä pääsemään sisälle alkuperäiseen ja aitoon kokemukseen. (Hyväri & Rissanen 2014.) Vaikka kyse

on yhden rikostaustaisen naisen tarinasta, voi sen pohjalta kuitenkin jossain määrin vetää myös laajempia johtopäätöksiä suhteessa aiempaan tutkimuskirjallisuuteen.

EETTISET KYSYMYKSET

Artikkelissa käsitellään Hannan menneisyyteen liittyviä vaikeita ja arkoja aiheita. Olemme lähestyneet artikkelin eettisiä kysymyksiä useista tulokulmista. Tiedostamme artikkelin tekemiseen ja päiväkirja-aineistoon liittyvän eettisen vastuun. Vaikka Hanna on antanut artikkeliin yhteiseen käyttöömme kirjoituksen, ei se kuitenkaan miltään osin vähennä yhteistä vastuutamme tutkijoina. Käsitelimme yhdessä tutkimuseettisen neuvottelukunnan tutkimuseettisiä ohjeita (TENK 2019) ja sen pohjalta keskustelimme siitä, millaiseen julkaisuun olemme kirjoittamassa ja miten julkaiseminen voi vaikuttaa Hannan tulevaisuuteen. Halusimme varmistua erityisesti siitä, että Hanna tiedostaa sen, millälaisessa julkaisussa hänen henkilökohtaisia tekstejään käsitellään. Tätä varten paitsi kävimme yhdessä läpi tutkimuseettisiä ohjeistuksia, myös pyysimme häneltä kirjallisen suostumuksen, jossa erityisesti korostettu vapaaehtoisuutta. Tämä siitäkin huolimatta, että Hanna on ollut alusta saakka suunnittelemassa kirjoitusprojektia. Hannalle on kirjoitusprosessin aikana muistutettu hänen oikeuksistaan peruuttaa osallistuminen kirjoitusprojektiin milloin tahansa ilman perusteluvaatimusta. Tavoitteenamme on ollut koko prosessin ajan tuottaa yhdessä tieteellistä tekstiä ja tuoda uutta tietoa, sekä samalla laajentaa väylää tiedon tuottamiseen liittyvien valtarakenteiden purkamiseen (Hyväri & Rissanen 2014).

Kirjoitusprosessin ohessa tapaamisissamme käsitelimme Hannan kanssa hänen teksteissään esiintyviä kokemuksia häpeästä, ja samalla pyrimme aktiivisesti tunnistamaan myös rakenteiden sekä instituutioiden aiheuttamaa häpeää. Ronkaisen (1997, 140) mukaan häpeä on tunteena moniulotteinen ja se sisältää mahdollisuuden reflektioon, itsen tarkasteluun ulkoapäin, eräänlaisen tiedostamisen paikan, jota parhaiten voisi kuvata entisen minän ja uuden minän välimatkana.

Kirjoitusprosessin avulla olemme halunneet purkaa sellaisia arvo- ja valtaasetelmia sisältäviä määritelmiä, kuten asiakas, palveluidenkäyttäjä ja asiantuntija. Tässä artikkelissa kaikki kirjoittajat ovat keskenään yhdenvertaisia asiantuntijoita, joista yhden kirjoittajan asiantuntijuus perustuu kokemukseen (McLaughlin, 2009, 1108).

KOKEMUKSIA VANKEUSAIKANA TOTEUTUNEISTA KOHTAAMISISTA

Hannan kokemus sisälsi positiivisia, negatiivisia ja neutraalejakin viranomaiskohtaamisia. Hän arveli vanhan sanonnan ”niin metsä vastaa, kuin sinne huu-detaan” pätevän vankilahenkilöstön ja vankien välisessä kommunikoinnissa. Tällä hän tarkoitti sitä, että käyttäytyessään asiallisesti sai yleensä vastaavasti sen mukaista kohtelua. Toisinaan kuitenkin ennakkoasenteet tai väärinkäsitykset haittasivat näitä kohtaamisia:

Kun tulin kivitaloon² tutkintavankiosastolta, narikassa riisutuksen aikana tilaan tuli muita asioita hoitamaan eräs esimiesasemassa oleva henkilö. Olin alasti ja juuri nostanut rintojani näyttäen, että en piilotele niiden alla mitään. Tämä esimies luuli tunnistavansa minut, sanoi: ”Hei, tämähän on se sama tyyppi, jolla oli viime kerralla jalkapohjiin kiinnitettynä pilveä!” Hän käski näyttämään jalkapohjani. Selitin hänelle, että nyt on tapahtunut erehdys, koska olen ensi kertaa vankilassa. Mutta ei sanoillani näyttänyt olevan mitään painoarvoa. Hän suuttui siitä ja käski olemaan valehtelematta. Ihmettelin, että miksi minua narikassa käsittelevät vartijat eivät sanoneet mitään, eivät oikaisseet asiaa, vaikka tiesivät että olen todellakin ensiker-taa vankilassa. Siitä alkoi kivinen tie tuon esimiehen kanssa, tunsin että hän kiusasi minua monin eri tavoin ja siitä sanoi muutama vankitoverikin. Myös he huomasivat, että hän kohteli minua erityisen tylästi ja asiattomasti.

Hannan kokemus saapumisesta suljetun vankilan osastolle vaikuttaa sisältäneen runsaasti esihenkilöasemasta osoitettua vallankäyttöä sekä tylyä kohtelua. Tilanteen tarkempi tarkastelu vallankäytön näkökulmasta kohtaamistilanteessa tuo näkyviin sen, että Hanna haluttiin asettaa vangin rooliin ja siten alisteiseen asemaan verrattuna tilanteesta vastaavaan esihenkilöön. Lempert (2016) kuvaa vangin rooliin asettumisen tarkoittavan sitä, että vankeustuomionsa suorittami-sen aloittavan yksilön henkilökohtainen asema muuttuu ja että hän menettää muun muassa kokemuksen henkilökohtaisesta turvallisuuden tunteesta.

Koen, että vanki tietää statuksensa suhteessa vartijoihin ja muuhun henki-lökuntaan. Tällöin liiallinen yhtäältä alas -asetelman korostaminen äänen-painoin ja liikkein tuntuu ylimääräiseltä. Machoilu ja muu pullistelu van-geille oli turhaa, ja se haittasi kommunikointia ja kaikkea kanssakäymistä. Halusin tulla kohdatuksi ihmisenä, samalla tiedostaen paikkani vartijaan

² Suljettu vankila.

nähden. Asiat sujuivat parhaiten sellaisten vartijoiden kanssa, jotka olivat jäməköittä auktoriteetteja ja samalla inhimillisiä, jämpptejä ja omia persooniaan. Arvostimme, jos meitä arvostettiin. Jos vartija kertoi vitsin, hymyili, sanoi ovea avatessa ohimennen jotain arkipäiväistä, niin silloin oli hyvä olla. Ilmapiiiri osastolla muuttui paremmaksi, jos työvuorossa oli eräs vanhempi miespuolinen vartija, jolla oli veikeä omanlainen huumorintaju ja oli käytökseltään auktoriteettinen ilman sen ylimääräistä alleviivaamista. Ilmapiiiriin vaikutti positiivisesti myös eräs pitkän uran tehnyt nainen, joka kohteli kaikkia yksilöinä, ja kysyi välillä meidän kuulumisiamme. Tapa, jolla meidät kohdattiin, tai jätettiin kohtaamatta, määrätti pitkälti sen, miten päivä tulisi osastolla sujumaan.

Vankeuslain mukaan vankeuden tulee perustua ainoastaan vapauden menetykseen. Se, mitä vangilla tulisi säilyä, on ihmisarvo ja kokemus omanarvontunnosta. Suljetussa vankilassa vanki menettää itsemääräämisoikeutensa siinä laajuudessa kuin se sosiaali- ja terveystalveluissa ymmärretään eli oikeutena yhdenvertaisuuteen, henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. Ehdottomaan vankeustuomioon tuomitun henkilön henkilökohtaista vapautta on rajoitettu niin pitkäksi aikaa kuin lainvoimainen vankeustuomio edellyttää.

Useat eri lait velvoittavat Rikosseuraamuslaitoksen työntekijöitä toimimaan ja kohtaamaan asiakkaita kunnioittavasti. Hallintolaisissa (HL) määritellään hyvä hallinnon periaatteet. Samoin valtion virkamieslaissa (VirkamiesL) käsitellään sitä, ettei asiakkaita saa syrjiä tai kohdella eriarvoisesti. Myös yhdenvertaisuuslain (YhdenvertL) velvoittaa kohtelevaan asiakkaita ilman minkäänlaista syrjintää, ja laki naisten ja miesten tasa-arvosta (Tasa-arvoL) kieltää sukupuoleen perustuvan syrjinnän. Huonoon kohteluun vankeudessa ja koettuun omien oikeuksien rikkomiseen on mahdollista puuttua tekemällä kantelu eduskunnan oikeusasiamiehelle (ks. myös Jutila tässä teoksessa).

Tulen aina muistamaan sen vartijan, joka oli töissä silloin kun minut vietiin Pasilasta poliisiputkasta Vantaalle tutkintavankiosastolle. Olin toimistossa vartijan kanssa ja minun piti ilmoittaa äidilleni missä olen, että en ole enää Pasilassa, vaan että pääsin Vantaalle. Itkin hysteerisenä, tuntui että itkulle ei tule loppua. Ajatus äidin äänen kuulemisesta sai aikaiseksi aina uuden kyynelten ryöpyn. Ehdotin vartijalle, että jospa hän soittaisi äidilleni, koska minä en pysty puhumaan itkemisen takia. Vartija oli hyvin rauhallinen koko tilanteen ajan ja kertoi minulle, että ei ole mitään kiirettä. Näin hän loi toimistoon turvallisen ilmapiirin. Hän sai minut jopa nauramaan läpi kyynelten sanomalla vitsikkäällä tavalla: ”Tuskin se sun äitis mun ääntä tahtoo kuulla”. Pystyin taas hengittämään ja rauhoittumaan, ja lopulta sain soitettua kotiin. Tuo vartija muisti minut vielä vuosia myöhemminkin, kun

reissasin Vantaan kautta matkaselleissä yöpyen. Hän oli antanut minulle lempinimenkin, kyseli aina kuulumisia, kun törmättiin. Hän näki minut ihmisenä. Oli tärkeää tuntea, että vartija näki minut ihmisenä, jotkut näkivät vain vankina ja se tuntui pahalta. Pienet eleet, ilmeet, vihjeet asenteesta luovat kohtaamisille vireen. Jos asennossa on uhmakkuutta ja äänen painossa liiallista lujuuutta, on pedattu huonolle kohtaamiselle sijaa. Jämäkkä saa olla, ja pitääkin, niin vartijan kuin vanginkin, mutta on oltava tarkkana siitä, että onko jämäkkä negatiivisella sävyllä vai jämäkkä neutraalilla sävyllä. Kummankin jämäkkyyden lopputulos on erilainen.

Vankiloiden arjessa ollaan tekemisissä ihmiselämän raskaimpien ulottuvuuksien kanssa, kuten itsetuhoisuuden, monitahoisen kärsimyksen, pahuuden, hylätyksi tulemisen ja epätoivon. Jokaisen rikosseuraamusalalla toimivan työntekijän on ratkaistava henkilökohtaisesti se, kuinka syvästi paneutuu työhönsä: kuinka paljon pystyy, jaksaa ja haluaa itseään kuormittaa toisten ihmisten vaikeuksilla. Kevyempi paneutuminen ei kuitenkaan tarkoita tylyä tai huonoa kohtelua. Myötätunnon osoittaminen ja toisen ihmisen kunnioittava kohtaaminen edellyttävät työntekijältä herkkyyttä. Kun vangin kanssa selvitetään hänelle sillä hetkellä ylivoimaisilta tuntuvia asioita, on työskentelyn edellytyksenä, että hänelle muodostuu kokemus hädän vähentymisestä ja ymmärretyksi tulemisesta. Tällaisessa vuorovaikutussuhteessa rikosseuraamusasiakkaan tulisi kokea tulevansa kohdatuksi vaikeassa tilanteessa olevana ihmisenä, ei ongelmatapauksena tai esimerkiksi kriminalisoituneena narkomaanina. (Granfelt 2007, 127.)

KOKEMUKSIA PALVELUISTA VAPAUTUMISEN KYNNYKSELLÄ

Vankilaan tuomituilla henkilöillä on melko usein monenlaisia haasteita siinä vaiheessa, kun he vapautuvat. Tyypillisesti ainakin vapautumisen alkuvaiheessa tarvitaan taloudellista ja muuta tukea asumisen ja elämisen järjestämiseen sekä asunnon saamiseen. Vuosittain asunnottomana vapautuva kolmannes tarkoittaa noin tuhatta ihmistä (ARA 2022). Turvallinen ja kodilta tuntuva asunto on paitsi yhteiskuntaan kuulumisen perusta, myös rikoksettoman ja päihitteettömän elämän aloittamisen ja sen onnistumisen ehdoton edellytys. Suojan lisäksi asuminen tarjoaa myös mahdollisuuden uudenlaisen identiteetin rakentamiseen vankeuden jälkeen, kun pyritään vakiinnuttamaan omaa asemaa kunnollisina kansalaisina ja karistamaan vankeuteen liittyviä leimattuja identiteettejä (Keene ym. 2018, 799, 812; Ranta ym. 2022).

Hanna vapautui valvotun koevapauden kautta. Koevapauden alkuajan hän asui kolmannen sektorin järjestötoimijan tarjoamassa soluasunnossa hakien sa-

maan aikaan itselleen aktiivisesti omaa vuokra-asuntoa, sillä hän halusi asua itsenäisesti. Hanna ei myöskään tarvinnut asumiseensa ja asumistaitoihinsa liittyvää ulkopuolista tukea. Hanna kuvasi päiväkirjassaan vankeuden jälkeistä vapautumisen alkuvaihetta sekä asemaansa asunnonhakijana seuraavalla tavalla:

Tuomio tuntui jatkuvan vapaudessa, eri muodossa vain. Minua rangaistiin, siitä että olen ollut vankilassa. En ollut kovin tervetullut tähän yhteiskuntaan. En hakiessa asuntoa, vaikka ennen tuomiota vuokralaisena minussa ei ollut vikaa. Olin naiivi, kun vapautuessani luulin, että olin vankilassa maksanut teoistani. Mutta todellisuus olikin toista.

Hannan sitaatissa tulee näkyväksi hänen kokemuksensa vankeuden merkityksestä. Hanna koki sen heijastuvan hänen saamaansa kohteluun ja se vaikutti negatiivisesti Hannan kokemukseen yhteiskuntaan kuulumisesta vapautumisen jälkeen. Yhteiskuntaan palaamisella tässä tarkoitetaan sitä kokonaisvaltaista muutosta, mikä yksilön ajattelussa ja asenteissa saattaa tapahtua vankeuden aikana. Usein rikoksia tehdessään ja päihteitä aktiivisesti käyttäessään yksilöt kuvaavat olevansa yhteiskunnan ulkopuolella. Rikoksettoman ja päihteettömän elämän aloittaminen vaatii erilaista toimimista ja asennoitumista sekä erityisesti paluuta yhteiskuntaan sen säännöt hyväksyen.

Vaikka vankeustuomio oli valvotussa koevapaudessa jo melkein suoritettu, tuntui se kuitenkin vaikeuttavan asunnon saamista. Hanna kuvasi edellä, että ennen vankeutta hänen asumishistoriansa vuokralaisena oli ollut moitteeton. Hänen kokemuksensa oli, että juuri vankeustuomion suorittaminen oli tehnyt hänestä epäluotettavan vuokralaisen vuokranantajien silmissä. Vaikka vankeusrangaistuksen suorittaminen ei sinällään voi vaikuttaa mitenkään hänen asumiseensa, siinä onnistumiseen itsenäisesti, vuokranmaksukykyyn tai asumisen taitoihin, oli Hannan päiväkirjakuvauksesta havaittavissa hänen kokeneen juuri vankeusrangaistuksen suorittamisen olleen syynä siihen, miksei häntä pidetty luotettava vuokralaisena. Hanna itse kertoi avoimesti suoritetusta vankeustuomiostaan aina hakiessaan asuntoa. Vuokranantajalla ei ole mahdollisuutta saada tietoa vuokralaisen vankeustuomiosta, mutta hän voi päätellä sen aiemmasta osoitteesta ja katkoksesta asumishistoriassa. Hannan näkökulma asuntomarkkinoilla kelpaamiseen vastaa Willmanin ”nostalgisen normaalisuuden” narratiivia; hän halusi palata siihen samaan tilaan ja asemaan, joka hänellä on ollut ennen vankeutta (Willman 2021a). Entisen vangin leima tuntui kuitenkin olevan esteenä hänen yrittäessä hakea itselleen palveluita:

Heti siviiliin tullessani huomasin asioidessani eri virastoissa. että minulle on lokeroita. joihin kuulun, heti tunsin olevani leimattu entiseksi vangiksi. Vaikka itse olisin halunnut identifioitua naiseksi, josta tulee äiti. Olin nainen, joka haluaa asunnon, toimeentuloa ja tavallista elämää. Tunsin leimautumista, häpeää, kaikkea sellaista, johon en ollut valmistautunut.

Hannan kuvauksessa näkyy kokemus lokeroitukseksi ja kategorisoiduksi tulemisesta. Hän korosti halunneensa tulla kohdatuksi palveluissa ensisijaisesti naisena ja tulevana äitinä. Hannan kuvauksesta syntyy vaikutelma siitä, että sosiaali- ja terveyspalveluissa hänen tulkittiin olevan ensisijaisesti vankilasta vapautunut ja että hänen palveluidensa tarve johtui juuri tästä. Hanna kuitenkin totesi tavoitteenaan olleen viettää vankeuden jälkeen tavallista elämää, hankkia itselleen asunto ja riittävä, rehellinen toimeentulo. Hän näyttää kokeneen vahvasti, että juuri entisen vangin leiman aiheutti voimakkaan kokemuksen häpeästä.

Vaikuttaa siltä, että Hanna on ollut vapautumis- ja desistanssiprosessissaan aivan eri vaiheessa kuin hänet tavanneet viranomaiset tulkitsivat ja olettivat hänen olevan. Hannalle rikokset ja päihteet olivat taaksejäänyttä elämää, ja hänen fokuksessaan oli tuleva lapsi sekä uuden, rikoksettoman ja päihteettömän elämän aloittaminen tämän kanssa. Palveluissa tulisikin huomioida yksilötasoisesti vankilasta vapautuvien tuen tarpeita. Äitiyden vahvistaminen ja siinä tukeminen olisivat olleet Hannalle tärkeitä ja hänen tarvitsemiaan tapoja tukea häntä. Seuraavassa Hanna kertoo, kuinka hakeutui positiivisen raskaustestin johdosta äitiysneuvolan palveluiden piiriin ensimmäistä kertaa:

Vapauduin pitkästä tuomiosta arkana muuttuneeseen maailmaan. Haparoiden otin elämänmuutokseni alkuaskeleita. Koevapauteni ensimmäisellä viikolla menin terveyskeskukseen, kun huomasin raskaustestin näyttävän positiivista. Kerroin avoimesti olevani koevapaudessa. Huomasin heti asennemuutoksen hoitajassa. Hänen hymynsä hyytyi. Minun ei, koska iloitsin vauvasta. Hoitaja ilmoitti tekevänsä ennakoivan lastensuojeluilmoituksen. Olin ihmeissäni ja minulle lastensuojelu oli aivan vieras asia. Ymmärsin kuitenkin sen olevan käytäntönä. Mutta, sitä en ymmärtänyt, että neuvola asiakkuuteni laitettiin HAL-polille. Koko raskauden ajan kävin pissaamassa kuppiin ja minulta kyseltiin vankila-asioista ja vankilaan menon syystä. Tuntui kurjalta. Kuin minut olisi poljettu alas. Onneni kukkuloilta äkkipu-dotus pimeään. Joka kerralla tunsin olevani suurennuslasin alla ja kun minä tahdon vain olla tavallinen, lasta odottava nainen. Suuri osa odotuksen ilosta vietiin minulta pois.

Hanna kuvasi valvotun koevapauden vaikutuksia siihen, miten hänen kanssaan toimittiin alkuraskauden yhteydessä. Merkittävää Hannan kertomassa on hänen huomaamansa hoitajassa tapahtunut asennemuutos tilanteessa, jossa hänelle selvisi Hannan olevan valvotussa koevapaudessa oleva vanki. Hanna jatkoi kuvausta kertomalla siitä, miten hoitaja kertoi tekevänsä ennakkollisen lastensuojeluilmoituksen (LsL 417/2007, 25c §). Se on mahdollista tehdä raskauden aikana tilanteessa, jossa työntekijällä ilmenee huolta syntymättömän lapsen voinnista ja työntekijällä on perusteltu syy epäillä lapsen tarvitsevan lastensuojelun tukitoimia syntymänsä jälkeen. Ennakollinen lastensuojeluilmoitus käsitellään usein kunnan aikuissosiaalityössä, ja tarvittaessa asiakkuus on siellä siihen saakka, kunnes lapsi syntyy.

Hannalle lastensuojelun toiminta ja sen tukimuodot olivat vieraita, eikä hän ymmärtänyt, miksi hänen kohdallaan äitiysneuvola sijasta hänellä olikin asiakkuus HAL (huumeet, alkoholi, lääkkeet) -poliklinikalla, jonne keskitetään päihteiden riippuvuusikäyttäjiä määritellyt odottavat äidit. Näin ollen Hanna ei myöskään integroitunut tavanomaisiin neuvolapalveluihin, vaan ennen lapsen syntymää hän kävi ainoastaan päihteidenkäyttäjille tai päihdetoipujille tarkoitetuissa palveluissa. Hannan kertomasta syntyy vääjäämättä kuva siitä, että vankilasta vapautuminen ja vuosia aiemmin ennen pitkää vankilatuomiota ollut vakava päihteidenkäyttö, olivat synnä tähän asiakkuuteen. Hanna ei tekstissään tuo ilmi sitä, että häneltä olisi kysytty päihteidenkäytön nykytilasta. Hannan kertomasta syntyykin kuva siitä, että päihde- ja vankeustausta riittivät asiakkuuden perustaksi. (Myös Virokallio 2022)

Hanna kummasteli kertomuksessaan myös sitä käytäntöä, kuinka häneltä kyseltiin päihdeseurannan yhteydessä vankila-ajasta sekä vankilaan joutumisen syistä. Kiinnostuksen kohteena oli hänen menneisyytensä sen sijaan, että huomio olisi kiinnitetty vatsassa kasvavaan lapseen, nykyhetkeen sekä tulevaisuuteen äitinä. Hannan kertomassa äitiys ja sen tukeminen tuntuivat jäävän varsin pienelle huomiolle. Vaikuttaakin siltä, että hänen äitiydessään menneisyys, tehty rikos, vankeus sekä päihdeseuranta olivat enemmän keskiössä. Kyse on toki myös siitä, kuinka palvelujärjestelmä on keskittynyt kerrallaan vastaamaan yhteen palvelutarpeeseen. Tuolloin priorisoinnin kohteena on ollut päihteidenkäytön kontrollointi raskausajan ja vanhemmuuden tukemisen sijaan (Anderson, 2019). Raskaana olevien naisten päihteiden käyttöön vaikuttaa liittyvän kontrollin ja hoivan jännitteitä (Leppo, 2012), mikä näkyy ennako-oletuksena päihteidenkäytöstä ja ohjauksena HAL (huumeet, alkoholi, lääkkeet) -poliklinikalle.

Hannan kuvauksessa kohtaaminen päihdeseurannassa ja oikeanlainen raskaudenajan palveluiden saaminen vaikuttaakin jääneen suppeaksi ja jopa riittämättömäksi. Hannan kertoma sisältää hylkäämisen ja käännäyttämisen kokemuksia, jotka kohdistuvat häneen herkässä ja intiimissä tilanteessa. Esikoistaan

odottava tuleva äiti ensimmäisellä neuvolakäynnillään on erittäin herkkä, ja haavoittuvassa tilanteessaan hän tarvitsee tukea ja ohjausta. Sen sijaan Hannan kertomassa hänet luokiteltiin päihteidenkäyttäjäksi, retkahdusalttiiksi ja siten uhaksi lapselleen. Hannan toive siitä, että olisi voinut olla tavallinen lastaan odottava äiti, osoittautui turhaksi. Hanna ei siten saanut neuvolasta äitiydelleen tukea:

Terveyskeskuksen neuvolassa kyseltiin enemmän vankilasta kuin oltaisiin keskitytty syntymättömän vauvaan. Teki mieli huutaa että ”Tutkikaa vatsaani älkääkää sitä mitä ruokaa vankilassa on tai millaisia ihmisiä siellä on!” En ollut tarpeeksi vahva pysäyttääkseni niitä keskusteluja. Olin tottunut vankilassa tietämään paikkani ja se paikka oli alhaalla. Olin tottunut tyytymään vähään ihmisarvoon, joten kestin hammasta purren ne neuvolakäynnit.

Etenkin pitkän vankeustuomion aikana vangit saattavat tottua alistaiseen asemaansa ja jopa vähäiseksi kokemaansa ihmisarvoon. Vankeus oli vaikuttanut myös Hannan itsetuntoon, mistä seurauksena oli hänen kokemuksensa siitä, ettei edes odottanut ansaitsevansa itselleen mitään parempaa. Tai hän ei siinä vaiheessa kokenut uskaltavansa ottaa asiaa esille.

TAVOITTEENA TULLA TAVALLISEKSI KANSALAISEKSI

Vankilasta vapautuville ja päihderiippuvuudesta eroon pääseville tavanomainen elämä ilmentää paitsi tavanomaisuutta myös kuulumista yhteiskuntaan. Willman (2021a) havaitsi omassa aineistossaan normaaliuden jakaantuvaan nostalgiseen, kuviteltuun ja haastettuun. Nostalginen normaalius liittyy sellaisten vankien tarinoihin, joille rikoksen tekeminen ja vankeustuomion suorittaminen olivat poikkeama. Normaaliin paluuta tukivat rakenteet (työ, perhe). Kuviteltu normaalius puolestaan liittyy kaipuuseen olla tavallinen, sietää tylsyyttä ja kuulua yhteisöön. Usein kuitenkin kuvitellusta normaaliudesta puhuvalta puuttuvat keskeiset konkreettiset toimet sen saavuttamiseksi. Kolmas tapa tuottaa normaaliutta on haastaa se. Tämä liittyi etenkin toiveisiin jatkaa rikollista toimintaa ja elämäntapaa. Myös Hanna haaveili tavalliseksi tulemisesta. Se oli hänen unelmansa vankilassa ja vapauduttuaan:

Halusin olla aivan tavallinen kansalainen. Sitä tavoittelin ja ajattelin sen saavuttamisen olevan mahdollista. Mutta olin arka menemään tavallisten ihmisten joukkoon, opiskelemaan tai töihin, harrastamaan jotain. Tunsin häpeää ja tunsin itseni muita huonommaksi menneisyyteni takia.

Hanna kertoi toiveestaan olla tavallinen, samanlainen kuin kaikki muutkin. Willmanin (2021a) normaaliustypologian mukaan Hannan kuvaava normaalius on pitkälti kuviteltua normaalisuutta. Se ei suinkaan ole sitä siksi, ettei se olisi mahdollista tavoittaa, vaan ennen kaikkea siksi, ettei konkreettisia, normaaliin kiinnittäviä, tekijöitä ollut häntä odottamassa. Hanna kuitenkin sanoittaa edellisessä sitaatissa välitavoitteita ja keinoja normaaliuden saavuttamiseksi. Selkeäksi kynnykseksi Hannan kohdalla näyttivät tulleen hänen kokemansa häpeä sekä kuvitelma omasta huonommuudesta. Hän koki melko voimakasta häpeää rikos-, vankila- ja päihdetaustansa vuoksi ja hän koki vaikeana hakeutua sellaisiin tilanteisiin, jotka sisälsivät sosiaalisia kohtaamisia toisten ihmisten kanssa. Tästä Hannan merkinnästä voi myös löytää viitteitä Wolfsonin ym. (2021) leiman tasoihin. Hanna yhtäältä puhuu yksilötason kokemuksista, mutta ulkopuolelle jääminen koetun huonommuuden vuoksi ulottaa koetun leiman koskemaan myös yhteisötasoa. Hannan tarinasta kokonaisuudessaan syntyy kuva siitä, että institutionaalisissa suhteissa koettu vuorovaikutustason leima toisaalta synnytti kokemusta alempiarvoisuudesta ja ulkopuolisuutta herättävistä sosiaalisista tilanteista. Samanaikaisesti vuorovaikutustason leima myös piti Hannaa kiinni ulkopuolisuudessa, koska hän ei halunnut toistuvasti altistaa itseään sattuttaville ja ulkopuolisuutta tuottaville tilanteille.

Äitinä pelkään menneisyyteni vaikuttavan lapseeni. Vauva-aikana menetettiin muutama kaveri, koska laskin suojamuurejani ja kerroin heille olleeni vankilassa. Nostin taas muurit ylös, enkä luottanut ihmisiin.

Hanna kertoi kokeneensa pelkoa siitä, että hänen menneisyytensä vaikuttaisi myös hänen lapseensa, ja siihen, kuinka tämä tulee erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa kohdatuksi. Vankeuden aiheuttaman häpeän vuoksi äitiys näyttäytyi ristiriitaisena suhteessa äitiyden normiin eli yhteiskunnassamme ja kulttuurissamme vallitseva yleiseen käsitykseen äitiydestä ja äitinä olemisesta. Hanna reflektoi päiväkirjassaan omia tulkintojaan toisten ihmisten toiminnasta. Ihmisten käsityksiin oikeanlaisesta äitiydestä ei kuulunut vankilamenneisyys. Hän koki tuleensa torjutuksi myös toisten äitien toimesta. Näiden yksilöiden toiminnan taustavaikuttajia on vaikea arvioida, mutta kyse saattaa olla ennakkoluuloista ja niihin liittyvistä peloista, sekä sitä, ettei heillä ollut tarpeeksi tietoa asiasta. Suoritetun vankeusrangaistuksen tulisi riittää ilman, että sitä tulkitaan itseään toteuttavana ennusteena. Artikkelin yhteiskirjoittamisen prosessissa Hanna toi esille muiston kohtaamisestaan työllistymispalveluiden työntekijän kanssa kuusi vuotta vapautumisen jälkeen, jolloin tämä oli todennut:

Olet äiti ja olet tappanut.

Hanna kertoi kyseessä olleen aiemmin voimassa olleeseen aktiivimalliin liittyvä tapaaminen, jossa tarkoituksena oli paitsi arvioida hänen työllistymiseensä vaikuttavia seikkoja myös tarkastella työllistymisen mahdollisuuksia. Hanna koki työntekijän toteamuksen paitsi tuomitsevana, myös arvosteluksi hänen äitiystään. Kun varsinaisesta rikoksesta oli ehtinyt kulua vuosikymmen ja päih-teettömyys- ja desistanssiprosessi olivat pitkällä, ei työntekijän toteamuksella näytä olevan ammatillista perustetta. Menneisyyden esiintuominen suhteessa perhetaustaan näyttää ikävältä kommentilta, jonka tavoitteena ei ainakaan voinut olla Hannan tukeminen työnhaussa. Hanna kertoi olleensa kohtaamisesta hyvin järkyttynyt. Se palautti hänet hetkellisesti samaan tilanteeseen ja tunteisiin, joita hän koki vapauduttuaan. Tapahtunut rapautti Hannan itsetuntoa ja sai hänet jopa epäilemään tehdyn muutos- ja desistanssityön riittävyttä.

Käymissämme keskusteluissa Hanna kuvasi sitä, miten alentava kohtaaminen erilaisissa palveluissa oli kuvainnollisesti polkenut häntä usein alas. Työvoimapalveluissa Hanna ei ymmärtänyt, miksi hänet vielä vuosia vapautumisen jälkeenkin lokeroitiin vankien työttömyysasioita käsittelevän virkailijan asiakkaaksi. Hän itse ei kokenut tilanteessaan hyödylliseksi vankien asioihin erikoistunutta palvelua. Asiakkuus siten lokeroi häntä tiiviisti menneisyyteen ja vahvasti entisestään hänen kokemustaan siitä, että vankeuden leima ei lähde. Satu Lidman toteaa, että “kun vangit kokevat, että heitä kuunnellaan eikä syyllistetä, se auttaa kielteisestä häpeästä pääsemistä ja vastuun ottamista omasta elämästä” (Lidman 2011, 273).

Merkittävää häpeä- ja leimakokemusten ohella onkin se, missä vaiheessa yksilö lakkaa olemasta entinen vanki tai päihiteidenkäyttäjä? Merkinnät rikosrekisteristä poistuvat kymmenessä vuodessa, mutta on syytä kysyä missä vaiheessa menneisyyden tapahtumat lakkaavat toimista uhkakuvina ja ennusteina tulevasta?

TUKEA JA YMMÄRRYSTÄ VERTAISILTA

Hannan kuvaamat kokemukset synnyttivät hänelle tunteen kelpaamattomuudesta silloin, kun hän oli omana itsenään viranomaiskohtaamisissa. Se tuntui mahdottomalta ja jopa pelottavalta. Mitä Hanna siis pelkäsi? Hän pelkäsi ensinnäkin sitä, että vailla tietynlaisen roolin antamaa suojaa hänet voitaisiin ehkä tulkita ja ymmärtää väärin. Toiseksi rooli mahdollisti etäisyyden pitämisen, jolloin varsinainen kohtaaminen ja saatu kohtelu eivät tulisi niin lähelle. Hanna kertoi pelkäävänsä palveluissa saamaansa kohtelua. Tämä kokemus sai Hannan hakeutumaan rikos- ja päihdetaustaisille suunnatun vertaistuen piiriin:

Neuvolakäynneiltä menin aina suoraan rikos- ja päihdetaustaisten päiväkeskukseen hakemaan vertaistukea. Ilman vertaistukea en olisi kestänyt järjissäni sitä touhua. Sitä kaikkea mitä vapautuvana naisena sain kokea. Moni mies siellä kertoi, että naisen tie on kivisempi. Olin todella pettynyt. En saanut asianmukaista terveydenhoitoa, aina kyseltiin menneisyydestä sellaisella tavalla, että aina tuli vain paha mieli. Tuntui, että minne tahansa menin, sain tuntea itseni toisarvoiseksi, en tasavertaiseksi kenenkään muiden keskuudessa paitsi taustaisten.

Hannan tarinassa kohtaamiset vertaisten kanssa näyttäytyvät merkittävinä positiivisina kokemuksina. Ensinnä näissä kohtaamisissa hän ymmärsi paremmin niitä haasteita, joita naisten vankilasta vapautumiseen ylipäätään liittyy. Toiseksi vertaiskohtaamiset saivat Hannan tunnistamaan eriarvoistavia käytäntöjä. Vertaistoiminnassa keskeistä on pyrkimys löytää ymmärrystä, vastauksia ja visioita hyvän elämän ehtojen ja edellytysten luomiseen vaikeuksista, elämän rikkoontumisesta ja leimaantumisen huolimatta (Granfelt 2007, 114). Mikäli koettu eriarvoisuus kohdistuu vahvasti esimerkiksi hyvinvointipalveluihin, ei sinänsä ole ihme, että vankilasta vapautuvat pyrkivätkin välttämään niitä.

Trauman vaikutus yksilöiden hyvinvointiin on saanut huomiota viime vuosina (Kubiak ym. 2017). Naisten kohdalla rikollisen menneisyyden on havaittu olevan erityisen haasteellinen, ja sillä on vaikutusta siihen, miten he tulivat kohdatuksi. Naiserityisyyden huomioiminen tarkoittaa naisille rakennettuja tarkoituksenmukaisia palveluita sekä vallitsevien käytäntöjen avaamista ja ymmärtämistä. Naiserityisyyden huomioiminen rakentuu kolmen keskeisen toiminnan varaan. Ensimmäisenä toimintana on ymmärtää traumojen yleisyys ja niiden vaikutus, jotka edellyttävät psykososiaalisen lähestymistavan omaksumista sekä niiden ulottamista arkeen. Toisena toimintana on oikeanlainen kohtelu ja kunnioitus työntekijöiden ja heidän asiakkaidensa keskinäisissä kohtaamisissa. Kolmantena tulee turvallisuus, joka syntyy kahden edellisen elementin seurauksena. Turvallisuus tarkoittaa myös sellaista ympäristöä, jossa traumaattisia kokemuksia on mahdollista käsitellä ja jossa on mahdollisuus opetella tunteiden ilmaisua. (Salovaara 2019b, 25.) Näiden lisäksi ja aiemmin esitetyn valossa tiedetään rikostaustaisten naisten heikompi fyysisen ja psyykkisen hyvinvointi, minkä vuoksi viranomaisten on jossain vaiheessa tarkemmin kartoitettava heidän kokonaistilanteensa.

Eri tutkimukset ovat osoittaneet, että trauman vaikutukset voivat olla merkittäviä ja pitkäaikaisia. Traumalla on usein rooli naisten rikollisen käytöksen alkamisessa, ja se liittyy tavallisesti päihdeiden väärinkäyttöön ja koettuun väkivaltaan. Naisvankien kohtaamisessa traumainformoitu lähestymistapa tarjoaa mahdollisuuden käsitellä naisten kokemuksia ja menneisyyttä sekä tunnistaa niiden merkitystä naisten hyvinvointiin. Traumainformoidussa asiakkaan koh-

taamisessa korostuu ajattelu, jossa ollaan kiinnostuneita siitä, mitä ihmiselle on tapahtunut, sen sijaan, että ajateltaisiin mikä ihmisessä on vikana (Harris & Fallo 2001). Tämän lisäksi traumainformoidussa lähestymistavassa on tärkeää turvallisen ympäristön ylläpitäminen, johdonmukaisten rajojen sekä kannustimien tarjoaminen (Miller & Najavits 2012, 3). Traumatietoinen ammatillinen toiminta rikosseuraamuksissa voi auttaa välttämään yksilöiden uudelleen traumatisoitumista, mikä edistää kaikkien turvallisuutta, vähentää uusintarikollisuutta ja psyykkistä hyvinvointia (Kubiak 2017, 101).

KUULUMISEN JA LEIMAN MERKITYKSESTÄ

Vankilaan joutuminen ja sieltä vapautuminen on monella tapaa yksilön arkea, toimintoja ja identiteettiä muuttava asia. Rikoksista ja päihteistä irtaantuminen edellyttää kokonaisvaltaista elämänmuutosta ja monien asioiden aloittamista alusta. Usein vapautuvilla vangeilla ei ole enää tarvetta tai mahdollisuutta palata samanlaiseen elämäntilanteeseen, josta he lähtivät vankilaan.

Pelkäsin puhuvani jotain, mistä paljastuisi todellinen minäni, menneisyyteni. Vaikka tiesin, ettei menneisyys määritä minua, se oli alkuvaiheessa tietoa, joka ei juurtunut tunteeksi. Se oli lause, jota hoki ilman sisältöä, kaiku tyhjässä huoneessa.

Vaikka Hanna tiedosti, ettei menneisyys määritä häntä, koki hän todellisuudessa juuri rikoksen, päihteidenkäytön ja vankeustuomion määrittävän paljon häntä ja hänen elämäänsä. Hanna kuitenkin koki vankeuden ja rikostaustan aiheuttavan hänelle edelleen toistuvasti häpeän kokemusta, minkä koki vaikeutaneen lopullista integroitumista yhteiskuntaan. Hannan tarinasta korostuikin vahva eettinen ristiriita tehdyn muutostyöskentelyn, vapautumiseen liitettyjen mahdollisuuksien ja todellisuuden välillä.

Muistan istuneeni bussissa ja mietin, että ulkoisesti en eroa muista mitenkään, mutta silti tunsin näkymättömän leiman otsallani. Kuka sen leiman siihen laittoi? Syyllinen siihen olen minä itse ja osalta yhteiskunta. Palvelut, joiden piiriin minut laitettiin toimivat tatuointikoneena ja omat miitteet musteena. Leima otsassani oli valmis: 'entinen vanki'.

Hannalla oli vahva kokemus ja käsitys siitä, että hänelle suunnatut palvelut olivat leimaavia. Vaikka esimerkiksi asiakkuus HAL-poliklinikalla päättyi lapsen syntyessä, ei kokemus leimaavista palveluista poistunut herkästi. Jotta välttyisi leimautumiselta, Hanna kuvaili pyrkineensä tekemään asioita mahdollisimman

hyvin. Jotta kukaan ei voisi enää todeta hänen tekevän vääriä asioita, olevan vääränlainen tai ajattelevan väärällä tavalla. Hanna siten pyrki aktiivisesti toimimaan päästäkseen eroon entisestä:

Siitä alkoi maaninen ylisuorittaminen. Minun oli oltava parempi kaikessa. Näytettävä, että leima lähtee pesemällä pois, kun oikein lujaa raapisi ja pesisi, se haalistuisi ja lähtisi pois. Siinä oli ainekset burnout kierteelle. Elämä meni vuoristoradaksi.

Hannan kertomasta syntyi kuva pakonomaisesta yrittämisestä saavuttaa normaalina pidetty elämäntapa. Hanna paitsi halusi osoittaa pääsevänsä ja kuuluvansa yhteiskuntaan ja samalla hän pyrki tekemään asiat jopa paremmin kuin muut. Taustalla oli myös pyrkimys hyvittää menneisyyttään työn tekemisen, aktiivisen suorittamisen ja hyvänä äitinä olemisen myötä. Hän halusi olla paras mahdollinen äiti, ja sitä hän suoritti tarjoamalla lapselle erilaisia kerhotoimintoja. Suorittaminen oli pitkälti erilaisten ulkoisten äitiyden tavoitteiden täyttämistä, kuten vaikkapa lapsen vaatteiden vaihtaminen pienen tahran jälkeen. (vrt. Heidemann ym. 2016.)

Ulkoisten tavoitteiden täyttäminen ei millään tavoin tuonut hänelle kokemusta kuulumisesta ja normaaliudesta. Tietoisuus omista aiemmista vääristä teoista ja niistä aiheutuneista seurauksista muille ihmisille ja etenkin läheisille, synnyttää tarpeen hyvittää. Hyvittäminen liitetään osaksi desistanssiprosessia (Maruna 2001). Toisaalta hyvittäminen kuuluu olennaisena osana juuri rikostaustaisten äitien kokemukseen (Salovaara 2019a, 230–234). Merkittävintä äitien hyvittämistoiminto oli silloin, kun lapset olivat äidin päihteidenkäytön tai vankeustuomion vuoksi joutuneet tavalla tai toisella siitä kärsimään. Hannan tilanne oli kuitenkin toisenlainen. Hänen äitiytensä alkoi päihteettömänä vapaudessa, mutta silti häpeän ja leiman kokemukset saavat hänet toimimaan samoin. Hanna oli vapautumisensa jälkeen toiminut useissa työtehtävissä, mutta silloin häntä vaivasi yhtenä pelko menneisyytensä paljastumisesta:

Niin monessa paikassa suodatin itseäni ja häpesin menneisyyttäni, että täytyi olla tarkkana, etten hukannut itseäni häpeän alle.

Hanna koki saaneensa eräänlaisen rauhan vasta aloittaessaan työskentelyn vertaistojensa kanssa kolmannen sektorin päiväkeskuksessa. Hanna tunsu hyvin vahvasti kuuluvansa juuri siihen tehtävään. Siinä työssään hän ei kokenut joutuvansa olemaan kaksoisroolissa. Lisäksi hän koki uskaltavansa puhua avoimemmin ja rohkeammin menneisyydestään, vailla aiemmin esittämänsä roolia. Osallistuminen tähän kirjoitusprojektiin on osa Hannan pyrkimystä ottaa menneisyys haltuunsa. Hanna arvioi tässä vaiheessa, että men-

neisyys ei määritä häntä, mutta silti edelleen se tuntuu hallitsevan merkittäviä osa-alueita hänen elämässään:

Luulen, että en kelpaa sellaisena kuin olen. Häpeällä on liian suuri ote minusta edelleen. Kannan häpeää teoistani, mutta pelkään että kannan entisen vangin leimaa koko loppuelämäni.

Harrastustoiminta on tullut Hannalle merkittäväksi ja täysin häpeävapaan paikan hän koki löytäneensä osallistuessaan Porttiteatterin toimintaan. Se on ainoa Suomessa toimiva ammatillisvetoinen teatteri rikostaustaisille henkilöille. Sen tuottamia taiteellisia esityksiä voidaan pitää yhteiskunnallisina puheenvuoroina, joissa rikoksista rangaistujen näkökulmaa tuodaan esille (Karjalainen ym. 2020). Toisaalta teatteritoiminnalla on myös merkittäviä yksilötason seurauksia onnistumisen kokemuksen ja esiintymisvarmuuden lisääntymisen myötä. Porttiteatterissa Hanna koki uskaltaneensa ja pystyneensä olemaan oma itsensä vailla suodattimia.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Ihmisarvo, ihmisoikeudet sekä sosiaalinen oikeudenmukaisuus ovat keskeisiä eettisiä arvoperiaatteita sosiaalityössä. Sosiaalityössä ne ohjaavat ammattilaisten työskentelyä kohti ihmisarvoista kohtelua ja ne muistuttavat työssä vallitsevasta ihmisarvoisuuden periaatteesta. Asiakkaan ongelmat eivät oikeuta kohtelemaan häntä alentuvasti, epäoikeudenmukaisesti tai välinpitämättömästi. (Niemelä 2014, 5.) Rikostaustaisten naisten menneisyyden käsitteleminen ja sen merkityksen ymmärtäminen nykyisyydessä on tärkeää. Menneisyydessä tapahtuneista asioista syntynyt leima ja kategorisointi ovat vaikuttaneet Hannan palveluiden saatavuuteen ja niihin ohjaamiseen. Joutuminen väärin palveluiden piiriin synnyttää kokemuksen siitä, ettei tule huomioiduksi kokonaisuutena eikä saa kokonaisvaltaista tunnustusta. Kokemus kohtaamisesta yksilönä, ei vankina tai rikollisena, paitsi tukee viranomaisasioinnin onnistumista myös kantaa pitemmälle antaen kuulumisen ja ymmärretyksi tulemisen kokemuksen. Myös rikostaustaisten naisten tulee näissä kohtaamisissa tulla kuulluiksi ja nähdyksi.

Avun hakeminen tai saadun avun vastaanottaminen toimii yksilöiden desistanssia tukevana tekijänä tarjoten samalla mielekästä tekemistä ja mahdollisuuden vahingoittavista verkostoista irtautumiseen (Willman 2021b). Vertaistoiminta etenkin rikostaustaisten parissa, sai Hannassa aikaan kokemuksen tasavertaisuudesta. Yhteenkuuluvuuden tunteen synnytti samankaltainen menneisyys ja siihen liittyvät kokemukset (mm. Virokannas, 2021).

Lopuksi tahdomme nostaa esille muutamia kehittämishdotuksia rikostaustaisten naisten kohteluun ja kohtaamiseen. Ehdotamme rikosseuraamusalan sekä sosiaali- ja terveystieteiden ammattilaisille järjestettävää koulutusta rikostaustaisista henkilöistä ja heidän kohtaamisestaan. Erityisen tärkeänä pidämme sitä, että näissä koulutuksissa olisi kokemusasiantuntijoita ja ammattilaisia. Henkilöt, joilla on omakohtaista kokemusta häpeästä, kykenevät herkemmin tunnistamaan viranomaiskohtauksissa esiintyvää asenteellista ja jopa negatiivista suhtautumista. Rikostaustaisilla kokemusasiantuntijoilla on omakohtaista kokemusta selviytymisestä erilaisista yhteiskunnan turvaverkkojen aukkokohdista ja katvealueista. Tämä osaltaan mahdollistaa kriittisen tarkastelun ja tietoisuuden suhteessa yhteiskuntaan sekä sen mahdollisuuksiin pitää huolta haavoittavassa elämäntilanteissa olevista. Tämä todennäköisesti lisää yleisempää ymmärrystä palvelujärjestelmän epäkohdista. Kokemusasiantuntijat kykenevät omalla esimerkillään vahvistamaan ihmisten uskoa muutoksen mahdollisuuksiin tekemällä näkyväksi niitä tekijöitä, joista he itse ovat hyötäneet muutokseen ja desistanssiin liittyvissä prosesseissa (Lindström & Toikko 2022, 17).

Toiseksi ehdotamme kokemusasiantuntijan ja ammattilaisen työparimallia lisäämään viranomaisten onnistuneita kohtauksia rikostaustaisten henkilöiden kanssa. Rikostaustaiset kokemusasiantuntijat voivat edistää rikostaustaisten asiakkaiden asemaa palvelujärjestelmässä ja samalla tukea ammattilaisen ja asiakkaan keskinäistä ymmärrystä (Lindström & Rantanen 2021). Asiakkailla saattaa olla tarve saada mukaan viranomaismaiskohtauksiin ulkopuolista asioidenhoitajaa ja haasteidensa sanoittajaa (Allen ym. 2010), kun taas kokemusasiantuntijat identifioituvat herkästi vertaisiksi asiakkaiden kanssa työskennellessään (Lindström & Rantanen 2021). Rikostaustainen kokemusasiantuntija voi myös hälventää asiakkaan omasta rikostaustastaan kokemaa ja työntekijöiden siihen mahdollisesti liittämää stigmaa. Leimautumiseen liittyvät purkamisen tavoitteet ovat yhteydessä yksilöiden sekä heidän kanssaan toimivien ihmisten välisiin ihmissuhteisiin. Tämän lisäksi leimojen purkamiseen liittyy myös laajemmin instituutioiden ja väestöjen tasot (Wolfson ym. 2021.) Rikostaustaisten naisten vahvemmalla osallistamisella voimme yrittää vaikuttaa sellaisiin negatiivisiin tai leimaaviin asenteisiin, joiden perusteella heitä kohdellaan epäkunnioittavasti, tai he eivät saa oikeanlaista ja -aikaista tukea. Rikostaustaisten naisten mukaan ottamisella voimme olla mukana kehittämässä nais erityisempiä palveluita ja lisäämässä ammattilaisten ymmärrystä naisten tuentarpeista.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Allen, S., Flaherty, C. & Ely, G. (2010). Throwaway Moms: Maternal Incarceration and the Criminalization of Female Poverty. *Affilia: Journal of Women and Social Work* 25(2), 160–172. DOI:10.1177/0886109910364345

Anderson, M. (2019). Äitiys on mahdollisuus. Teoksessa: Pehkonen, A., Kekoni, T. & Kuusisto, K. (toim.), *Oikeus päihdehuoltoon* (s. 115–139). Tampere: Vastapaino.

Anderson, J. D., Pitner, R. O. & Wooten, N. R. (2020). A gender-specific model of trauma and victimization in incarcerated women. *Journal of Human Behavior in the Social Environment* 30 (2), 191–212. DOI: 10.1080/10911359.2019.1673272.

ARA. (2022). *Asunnottomat 2021*. Selvitys 2/2020.

Bildjuschkin, K., Ewalds, H., Hietamäki, J., Kettunen, H., Koivula, T., Mäkelä, J., Nipuli, S., October, M., Peltonen, J. & Siukola, R. (2020). *Väkivaltakäsitteiden sanasto*. THL: Helsinki.

Chesney-Lind, M. (2002). Imprisoning Women: The Unintended Victims of Mass Imprisonment. Teoksessa: M. Mauer & M. Chesney-Lind (toim.), *Invisible Punishment: The Collateral Consequences of Mass Imprisonment* (s. 79–94). New York: New Press.

Dodge, M., & Pogrebin, M. R. (2001). Collateral Costs of Imprisonment for Women: Complications of Reintegration. *The Prison Journal*, 81(1), 42–54. DOI: 10.1177/0032885501081001004

Goffman, E. (1969). *Minuuden riistäjät: Tutkielma totaalisista laitoksista*. Marraskuun liike.

Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall

Granfelt, R. (2007). Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa. Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. Rikosseuraamusviraston julkaisuja.

Harris, M. & Fallot, R. (toim.) (2001). *Using Trauma Theory to Design Service Systems. New Directions for Mental Health Services*. San Francisco: Jossey-Bass

Healy, P. (2011). Rethinking deliberative democracy: From deliberative discourse to transformative dialogue. *Philosophy & Social Criticism*, 37(3), 295–311. DOI: 10.1177/0191453710389439

Heidemann, G. Cederbaum, J. A.; Martinez, S. & LeBel, T. P. (2016). Wounded healers: How formerly incarcerated women help themselves by helping others. *Punishment & Society* 18(1), 3–26. DOI: 10.1177/1462474515623101

HL, hallintolaki 6.6.2003/434. Saatavilla www-muodossa: <https://www.fnlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030434> [viitattu 10.9.2022]

Honnelt, A. (1995). *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge The MIT Press.

Honnelt, A. (2007). *Disrespect. The Normative Foundations of Critical Theory*. Cambridge: The Polity Press.

Hyväri, S., & Rissanen, P. (2015). Kuntoutujien kokemustutkimuksen menetelmät. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti*, 51(4), 289–300.

Hänninen, S. & Karjalainen, J. (2007). Tarve harkinnassa. Teoksessa: S. Hänninen, J. Karjalainen & K.-M. Lehtelä (toim.), *Pääsy kielletty! Poiskäännyttämisen politiikka ja sosiaaliturva* (s. 157–191). Helsinki: Stakes.

Isola, A-M., Roivainen, I., Hiilamo, H. (2020). Lone mothers' experiences of poverty in Finland – a capability approach. *Nordic Social Work Research*, 12(1), 192–205. DOI: 10.80/2156857X.2020.1813192.

Jauhiainen, S. & Korpela, T. (2019). *Toimeentulon saajien elämäntilanne, asuminen ja työnteko*. Valtioneuvoston kanslia.

Jokinen, A. (2016). Asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välinen suhde. Teoksessa: M. Törrönen, K. Hänninen, P. Jouttimäki, T. Lehto-Lundén, P. Salovaara & M. Veistilä (toim.), *Vastavuoroinen sosiaalityö* (s. 138–147). Helsinki: Gaudeamus.

Joukamaa, M., Aarnio, J., von Gruenewaldt, V., Hakamäki, S., Hypén, K., Lauerma, H., Lintonen, T., Mattila, A., Tyni, S., Vartiainen, H., Viitanen, P. & Wuolijoki, T. (2010). *Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidontarve*. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2010. Rikosseuraamuslaitos.

Juhila, K. (2004). Sosiaalityön vuorovaikutuksen tutkimus. Historiaa ja nykysuuntauksia. *Janus*, 155–183.

Juhila, K., & Pösö, T. (2000). Sosiaalityön toimintakulttuurit. Teoksessa: S. Karvinen, T. Pösö, & M. Satka (Toim.), *Sosiaalityön tutkimus* (s. 171–206). Jyväskylä: SoPhi.

Järvinen, M.-K. (2015). *Asiakas-työntekijäsuhde rikosseuraamusalalla: dialoginen arviointi tiedontuotannon tapana*. Tampere: Tampere University Press.

Kainulainen, S. & Saari, J. (2021). *Suomalainen vanki: arjen rakenteet ja elämänlaatu vankilassa*. Tampere: Vastapaino.

Karjalainen, J., Eskelinen, H., Hovi, T., Keiski, S., Meriluoto, H., Miettinen, O., Minkkinen, T., Pirttilahti, H., Salmenkallio, S., Valkoma, P. & Vähäaho, K. (2020). Porttiteatteri on vapausteatteria. Teoksessa: J. Lindström & K. Kumlander (toim.), *Puheenvuoroja ihmisistä ja yhteisöistä* (s. 72–76). Laurea-ammattikorkeakoulu.

- Karttunen, T. (2019). *Naiseryistä päihdehoitoa: Etnografinen tutkimus päihdehoitolaitoksen naistenyhteisöstä*. Jyväskylän yliopisto.
- Keene, D. E., Smoyer, A. B., & Blankenship, K. M. (2018). Stigma, housing and identity after prison. *The Sociological Review*, 66(4), 799–815. DOI: 10.1177/0038026118777447
- Kreis, M. K. F., Gillings, K., Svanberg, J. & Schwannauer, M. (2016). Relational Pathways to Substance Use and Drug-Related Offending in Women: The Role of Trauma, Insecure Attachment, and Shame. *International Journal of Forensic Mental Health* 15(1), 35–47. DOI: 10.1080/14999013.2015.1134725
- Krok, S. (2021). The reform of the Finnish income benefit system from the standpoint of lone mothers. Teoksessa: M. Kuronen, E. Virokannas & U. Salovaara (toim.), *Women, vulnerabilities and welfare service systems* (s. 96–107). London: Routledge.
- Kubiak, S., Covington, S., & Hillier, C. (2017). Trauma-informed corrections. *Social work in juvenile and criminal justice system*, 4(7), 92–104.
- Laitala, M. & Puuronen, V. (2016). *Yhteiskunnan tahra? Koulukotien kasvattien vaietut kokemukset*. Tampere: Vastapaino.
- Laki eräiden lisärangaistusten poistamisesta 10.1.1969/1. Saatavilla www-muodossa: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1969/19690001> [viitattu 4.10.2022]
- Lehtinen, Ullaliina (1999). *Underdog Shame: Philosophical Essays on Women's Internalization of Inferioty*. Göteborg: University of Göteborg.
- Leppo, A. (2012). *Precarious Pregnancies: Alcohol, drugs and the regulation of risks*. Helsingin yliopisto.
- Lidman, S. (2011). *Häpeä! Nöyryyttämisen ja häpeämisen jäljillä*. Jyväskylä: Atena.
- Lindström, J. & Rantanen, T. (2021). Experts of the streets: The thoughts of experts by experience with a history of crime and substance abuse on working as a team with professionals. *European Journal of Probation*. 13(3), 226-241 DOI: 10.1177/20662203211028250
- Lindström, J. & Toikko, T. (2022). Survival stories as access to society. People with history of a crime as experts by experience, *Nordic Journal of Criminology*, 23(1), 3–22. DOI: 10.1080/2578983X.2021.1918435
- LsL. Lastensuojelulaki 417/2007. Saatavilla www-muodossa: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417> [viitattu 10.9.2022]
- Maruna, S. (2001). *Making Good: How ex-convicts reform and rebuild their lives?* Washington: American Psychological Association. DOI:10.1037/10430-000

- McLaughlin, H. (2009). What's in a name: 'client', 'patient', 'customer', 'consumer', 'expert by experience', 'service user'—what's next? *The British Journal of Social Work*, 39(6), 1101–1117. DOI: 10.1093/bjsw/bcm155
- Miller, N. A., & Najavits, L. M. (2012). Creating trauma-informed correctional care: a balance of goals and environment. *European Journal of Psychotraumatology*, 3(1), 17246–17248. DOI: 10.3402/ejpt.v3i0.17246
- Mönkkönen, K. (2018). *Vuorovaikutus asiakastyössä: Asiakkaan kohtaaminen sosiaali- ja terveysalalla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Niemelä, P. (2014). Ihmisarvo ja sosiaalityö. Teoksessa A.-M. Jaakola, L. Leinonen & M. Väänänen-Fomin (toim.). *Tutkiva sosiaalityö 2014: Eettisyys ihmistyössä* (s. 5–8). Sosiaalityön tutkimuksen seura.
- Niemi, P. (2020). Tunnustussuhdeteoria sosiaalityössä. Teoksessa: O. Hirvonen (toim.), *Tunnustuksen filosofia ja politiikka* (s. 271–287). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Olphen, J. van, Eliason, M.J., Freudenberg, N. & Barnes, M. (2009). Nowhere to go: How stigma limits the options of female drug users after release from jail. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy* 4, 10. DOI: 10.1186/1747-597X-4-10
- Perälä, R. & Leppo, A. (2022). Turha Kärsimys: Päihteisiin liittyvät institutionaaliset ongelmatilanteet eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuisa. *Yhteiskuntapolitiikka* 87(1), 45–55.
- Ranta, J. (2019). Huumehoitoa koskevat neuvot ja valinnat matalan kynnyksen palvelun asiakkaiden ja työntekijöiden vuorovaikutuksessa. Teoksessa: A. Pehkonen, T. Kekoni & K. Kuusisto (toim.), *Oikeus päihdehuoltoon* (s. 253–287). Tampere: Vastapaino.
- Ranta, J., Räsänen, J.-M., Raitakari, S. & Juhila, K. (2022). Home as a risk environment: Negotiating the boundaries of homes and social relationships in services for people using illicit drugs. *International Journal of Social Welfare*. Julkaistu 19.8.2022. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12557>
- Reenkola, E. (2018). Halu ja häpeä. *Psykoterapia* 37(1), 24–36.
- Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2020. (2021). Saatavilla www-muodossa: https://www.rikosseuraamus.fi/material/collections/20210630143720/7RRy9CvLt/RISE_Tilastollinen_vuosikirja_2020_FI_1.pdf [viitattu 10.9.2022]
- Ronkainen, S. (1997). Naisistako raivottaria? naisen viha, syyllisyys ja häpeä. Teoksessa P. R. Sundell & H. Tikkanen (toim.), *Keskusteleva psykologia* (s. 140–159). Helsinki: Psykologien Kustannus.

- Ronkainen, S. (1999). Subjektius, häpeä ja syyllisyys parisuhdeväkivallan elementteinä. Teoksessa: Näre, S. (toim.), *Tunteiden sosiologia I; Elämyksiä ja läheisyyttä* (s. 131–154). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saari, J. (2021). Suomalaisen vangin tulevaisuus. Teoksessa: Kainulainen, S. & Saari, J. (toim.), *Suomalainen vanki: arjen rakenteet ja elämänlaatu vankilassa* (s. 263–286). Tampere: Vastapaino.
- Saari, J. & Kainulainen, S. (2021). Vankila sosiaalisena kenttänä. Teoksessa: Kainulainen, S. & Saari, J. (toim.), *Suomalainen vanki: arjen rakenteet ja elämänlaatu vankilassa* (s. 11–37). Tampere: Vastapaino.
- Salovaara, U. (2021a). Incarcerated women, welfare services and the process of re-entering society in Finland. Teoksessa: Kuronen, M., Virokannas, E. & Salovaara, U. (toim.), *Women, Vulnerabilities and Welfare Service Systems* (s. 84–95). Routledge: London.
- Salovaara, U. (2019a). Päihheet ja nais erityisyys. *Haaste*, 19 (4), 24–25.
- Salovaara, U. (2019b). *Rikoksista tuomittu nainen: Yhteisöstä erottaminen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet*. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.
- Salovaara, U. (2021b). Vankilasta vapautuvien naisten tuen tarve ja tukemisen mahdollisuudet. Teoksessa: Teoksessa A.-L. Matthies, K. Turtiainen & A.-R. Svenlin (toim.), *Aikuissosiaalityö. Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus* (s. 174–187). Helsinki: Gaudeamus.
- Sennett, R. (2004). *Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa*. Tampere: Vastapaino.
- Tasa-arvoL. *Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta*. 609/1986. Saatavilla www-muodossa: <https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1986/19860609> [viitattu 10.9.2022]
- TENK (2019). *Tutkimuseettinen neuvottelukunta: Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa*. Helsinki.
- Travis, J. (2002). Invisible Punishment: An Instrument of Social Exclusion. Teoksessa: Mauer, M. & Chesney-Lind, M. (toim.), *Invisible Punishment: The Collateral Consequences of Mass Imprisonment* (s. 15–36). New York: New Press.
- Turtiainen, K. (2020). Turvapaikanhakijat ja tunnustaminen. Teoksessa: O. Hirvonen (toim.), *Tunnustuksen filosofia ja politiikka* (s. 255–270). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Törrönen, J. (2005). Toisen ääni, näkökulma ja kohteena oleminen. Teoksessa: T. Lahti, S. Hänninen & J. Karjalainen (toim.) *Toinen tieto: Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta* (s. 15–37). Stakes: Helsinki.
- VirkamiesL. Virkamieslaki 750/1994. Saatavilla www-muodossa: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1994/19940750> [viitattu 10.9.2022]

Virokallio, V. (2022). Vankilasta vapautuvien asiakkaiden ja heidän kanssaan työskentelevien selontekoja osallisuudesta ja saavutettavuudesta päihdepalveluissa. INSOTE-tutkimushankkeen “Vapautuvat vangit ja monialaiset palvelutarpeet”-seminaari 8.9.2022 Tampereen yliopisto.

Virokannas, E. (2017a). Eriarvoisuuden kokemuksia ja hallinnan suhteita hyvinvointipalvelujärjestelmässä. *Yhteiskuntapolitiikka* 82(3), 274–283.

Virokannas, E. (2021). Peer support among female substance users in Finland. M. Kuronen, E. Virokannas & U. Salovaara (toim.). *Women, Vulnerabilities and Welfare Service Systems* (s. 153–165). London: Routledge.

Virokannas, E. (2017b). Rajoitettuja avunsaannin kokemuksia ja hallinnan suhteita huumeita käyttävien naisten keskusteluissa hyvinvointipalvelujärjestelmässä. *Janus* 25(2), 111–126.

YhdenvertL. Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014. Saatavilla www-muodossa: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141325> [viitattu 10.9.2022]

Willman, E. (2021a). Narratives of normality: Finnish prisoners envisioning their future. *Punishment & Society*, julkaistu 4/2021. DOI:10.1177/14624745211007192

Willman, E. (2021b). Work, support and solitude: Prisoner’s desistance expectations and self-regulations and self-regulating strategies. *Journal of Offender Rehabilitation* 60(2), 95–116. DOI:10.1080/10509674.2020.1863299

Wolfson, L., Schmidt, R. A., Stinson, J., & Poole, N. (2021). Examining barriers to harm reduction and child welfare services for pregnant women and mothers who use substances using a stigma action framework. *Health & Social Care in the Community*, 29(3), 589–601. DOI: 10.1111/hsc.13335